
GASPAR, Feliu (2009). *La llarga nit feudal: Mil anys de pugna entre senyors i pagesos*. València: Publicacions de la Universitat de València. 366 p.

Des de fa anys, Publicacions de la Universitat de València porta a terme un meritori exercici de difondre textos històrics de gran interès. Així, hom ha publicat traduccions de llibres estrangers, inèdits a casa nostra, però també s'ha fet una feina igualment meritòria, poc freqüent a les nostres latituds, com ara la publicació d'aplecs d'articles, que representen una gran coherència pel seu contingut.

El present treball n'és un. Aquí apareixen onze articles de Gaspar Feliu, catedràtic d'Història Econòmica de la Universitat de Barcelona, i antic president de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, que recullen una feina de més de trenta anys. L'espai cronològic abastat és d'entorn a mil anys, i el contingut es refereix a tots els aspectes de la societat feudal,

la que va sumir Europa (i Catalunya, en conseqüència) en una *llarga nit*. L'ordre en què apareixen publicats és cronològic respecte al contingut i no a la data de publicació, cosa que, tal vegada, no permet apreciar realment l'evolució intel·lectual de l'autor respecte els temes tractats, si bé això només resulta perceptible des del punt de vista de l'aparell bibliogràfic utilitzat, ja que la perspicàcia de l'autor no l'ha obligat a fer, com en altres casos, una revisió general del seus continguts.

Reagrupant articles que abasten tan llarg període de temps, el llibre presenta una unitat considerable, que consisteix en un punt de vista que permet contemplar, d'una manera molt equilibrada, una evolució que, en altres autors, apareix com un conjunt de «revolucions» i canvis sobtats, de difícil explicació. Feliu, independent de vassallatges intel·lectuals, malgrat la influència reconeguda de mestres com Pons Guri, parteix de la idea d'un gradualisme, que aniria modificant, molt lentament, les so-

cietats indígenes i romana, fins a la societat baixmedieval i moderna. El seu bon coneixement de les institucions dóna lloc al que hom podria considerar una de les seves millors aportacions, en criticar l'ús abusiu del terme *feudalisme*, però acceptant aquest concepte com a vàlid i imprescindible per al coneixement de la societat medieval. Feliu, com es veurà més endavant, aprofundeix en els conceptes de *fisc* i *alou*, per a desfer aquestes interpretacions errònies, i arriba a proposar una interpretació del feudalisme a partir de tres tipus de senyoria, que, realment, valdria la pena que tingués molt més ressò entre els medievalistes. Al mateix temps, l'autor no oblida, en cap moment, que el protagonista de la història no són les institucions, ni les agrupacions territorials, sinó els homes, i en aquest sentit es planteja constantment sobre la condició real dels camperols, que tan difícil resulta de copsar en una documentació feta per senyors i per a servir els interessos dels senyors. Tampoc oblida que, malgrat tractar-se d'un «esport nacional», la confusió de l'Empordà amb Catalunya no aporta res, de manera que els seus estudis integren pràcticament tota la geografia del país.

Passem a descriure l'obra, perquè el seu interès i complexitat mereixen que s'expliqui amb una certa minuciositat:

El primer article, «La pagesia i els béns comunals» (data de publicació original: 2002) és un breu recorregut sobre la història d'aquest tipus de béns, entre l'edat mitjana i la moderna, utilitzant fonamentalment fonts d'origen pirinenc. S'estudien les formes d'apropiació de la terra, com ara les boïgues o l'orri. L'exploatació comercial de principis de l'edat moderna posà en perill aquesta economia comunal de subsistència, fent que la sobreexploatació esdevingués perillosa a tots els àmbits. L'endeutament va ser una de les principals formes d'erosió dels béns comunals, però també l'increment demogràfic, el desenvolupament del mercat, l'autoritat política i l'individualisme liberal. Tanmateix, els comunals van sobreviure gràcies a l'aïllament propi dels nuclis muntanyencs i a raons familiars.

«La població i la vida econòmica» (1999) se centra en el procés de la repoblació en els primers temps de la reconquesta, i concretament en el paper desenvolupat pels *hispani*, els refugiats d'origen visigòtic o hispanoromà a territori franc, en un nombre molt reduït (els *hispani maiores* no eren més d'una cinquantena de famílies) que després van ser utilitzats pels carolingis per a crear un glacis entre ells i l'al-Andalus, enquadrant una població rural preexistent sobre la qual van exercir di-

verses formes de domini. Això dugué a una reorganització del territori, en la qual definitivament triomfà l'organització castral, que provocà la desaparició gradual de les anteriors (particularment *pagus* i valls). El règim jurídic sobre el qual es basà aquest domini, tot i que no canvià des del dret justinià, sí que es veié molt modificat pel que fa a la importància de cada una de les modalitats i la forma d'entendre-les. Del domini públic (fisc) i del privat (alou), al qual s'hi ha d'afegir el domini comunal d'origen preromà, s'acabà passant a una privatització en benefici dels grans propietaris, que acabaren assimilant els béns fiscals a béns patrimonials, a convertir fisc i feu en alocs. L'explotació d'aquests béns, però, no es pot entendre sense la figura de l'aprisió, mentre als terrers de la Catalunya Vella s'incorporaven zones de repoblació, on es barrejaven la tradició jurídica visigòtica i la franca. S'hi estableix una jerarquia que va dels *maiores* aprisionadors i els *minores* que obtenen aquestes terres per a la seva explotació, a canvi de sotmetiment polític, sobretot, als lliures sotmesos a submissió personal i prestacions econòmiques i, finalment, als serfs i esclaus adscrits a la reserva senyorial. Tot i que hom pensa generalment que l'aprisió donà origen a una pagesia majoritàriament lliure, sotmesa a servitud pels senyors amb posterioritat, sembla més aviat que aquesta

visió resulta massa optimista, i que la majoria dels conreadors no eren aloers, tot i que poguessin disposar de les seves terres. L'alou, en definitiva, s'extingí entre 950 i 1050. Al respecte, Feliu assenyala que la situació dels pagesos depenia molt més de la disponibilitat de pobladors, que obligava als aprisiadors a concedir franqueses i situacions favorables, que d'una situació jurídica real, en confondre els drets de propietat medievals amb els actuals. Serfs i esclaus, en darrer lloc, procedeixen de la tradició tardoromana (la societat visigoda era una societat amplemment esclavista), la captura de musulmans i l'esclavització de lliures perd decisió judicial. Com assenyala Feliu, «la societat de l'època era una societat postesclavista en el sentit que, tot i ser encara important l'esclavitud, no en depenien ni la major part de la producció ni de la renda, però eren esclaus o descendents dels esclaus la major part dels conreadors de la terra».

«El comtat de Barcelona als segles IX i X: organització territorial i econòmic-social» (1972) és el text més antic dels publicats, i forma part de la tesi doctoral de Feliu (Gaspar FELIU (1972), *La formación del dominio de la sede de Barcelona (800-1010)*, tesi doctoral inèdita, Barcelona, Universitat de Barcelona). Escrita en un moment de «colonialisme

intel·lectual» en què el feudalisme català era inserit com a apèndix perifèric del francès, l'estudi de Feliu ajudà a conèixer millor tant la història política com l'organització territorial del comtat de Barcelona i les relacions al voltant de la terra, que donaren lloc a un procés de «senyorialització» basat en l'afebliment del poder comtal i l'empobriment dels petits propietaris.

«La pagesia catalana abans de la feudalització» (1996) parteix d'unes preguntes molt clares, com ara de qui és la terra i quines en són les condicions d'accés i sortida. Front a la visió otimista-rupturista de diversos autors, com ara Bonnassie, Freedman o Salrach, en el procés de transformació de l'esclavitud en servitud, on «a Catalunya l'interval de llibertat fou més llarg que a la major part d'Europa», Feliu proposa una visió continuista, on tant terres en fisc com en alou podien continuar treballades per esclaus i serfs fiscals, de manera que no hi hauria hagut un moment inicial de llibertat erosionat posteriorment per la potència feudal, sinó una transformació gradual, que hauria fet disminuir el nombre de propietaris aloers i hauria provocat una forta concentració de la propietat de la terra. La confusió del concepte *alou* amb *propietat pagesa* seria l'origen d'aquestes interpretacions, quan, de fet, la major part dels pagesos, tot

i que lliures i en disposició de les seves terres, estaven sotmesos a diferents prestacions tant d'origen públic com dominical. La situació dels pagesos (conreadors aloers, propietaris no aloers, precaristes o tinentes lliures, serfs i esclaus) es basava inicialment en les obligacions de la potestat pública a les quals tots, àdhuc els aloers, eren sotmesos: les càrregues degudes pels aprisiadors lliures (*servicium et obsequium*), les prestacions característiques dels precaristes (tasca sobretot, ensems amb altres com la parata), o, als darrers esglaons, serfs fiscals i esclaus sense control de la terra, es veien sotmesos a prestacions que no necessàriament serien superiors a les dels precaristes. La implantació de les senyories feudals afectà la condició pagesa? Feliu sosté que molt menys del que els autors ressenyats afirmen, llevat del cas de les toltes i forcies, atès que totes les altres prestacions ja es podien trobar anteriorment. En realitat, es tractaria més aviat d'un doble procés, en el qual es produí, d'una banda, la pèrdua i la submissió a senyoria dominical dels petits aloers, i de l'altra, l'aflorent de tinentes, que devien ser majoria ja al segle x, i que quedaren bàsicament assimilats a la categoria dels antics aloers reduïts a parcers.

«Aspectes de la formació del feudalisme a Catalunya» (2000) conti-

nua en la línia de l'anterior, tot formulant matisos i correccions al que anomena «paradigma Bonnassie»: existència de pagesos lliures, pervivència de l'esclavitud, assalt nobiliari al poder i formació d'un nou règim polític i econòmic. La hipòtesi reformulada es basa en la coexistència de dos esquemes de propietat i explotació de la terra: un sistema antic, basat en la comunitat d'homes lliures possessors d'una propietat col·lectiva en transformació, i el sistema romà, basat en la diferenciació entre propietat pública (fisc) i propietat privada (alou) que, a començament de l'alta edat mitjana, eren igualment conreats per pagesos amb diferents graus de dependència. La barreja dels dos sistemes es veié acompanyada, a Catalunya, per l'assalt al poder per part dels senyors feudals (1020-1060), que es van apropiari dels fisc i la jurisdicció, i que van acabar, entre els segles XII i XIII, amb la submissió a la servitud d'una part de la pagesia. Feliu, alineat amb les tesis gradualistes de Barhélemy, és partidari de donar, a la revolució feudal, un tempo molt més llarg, en el qual una societat «esclavista, postesclavista, prefeudal, d'antiguitat tardana o fins i tot de mode de producció antic» s'hauria instal·lat arreu. Ara bé, el realment important seria no definir aquesta societat, sinó entrar en la situació de la pagesia. «Esclavitud, llibertat, servitud», com proposava sintèticament Sal-

rach, o il·lusió documental? Un estudi geogràfic detallat per zones tant romanitzades com no romanitzades palesa tant l'existència de comunitats comunitàries, sotmeses, però, a importants servituds, com l'existència de relacions esclavistes a les explotacions romanitzades. En realitat, «El canvi feudal no va representar en ell mateix la pèrdua de la propietat pagesa, sinó una sobrecàrrega d'imposicions que de vegades va acabar comportant la pèrdua de la propietat, però els senyors feudals no estaven interessats en la propietat, sinó en les rendes; l'asserviment, tardà, és un pas més en aquesta captura i assegurança de rendes: però no cal oblidar que fins i tot els remences eren propietaris».

«Feudalisme: llibertat i servitud» (2003), posterior als dos anteriors, perfila millor els arguments que s'hi expliciten. El feudalisme, pel que fa als canvis de jerarquia i l'exercici del poder al segle XI, pot ser considerat una revolució, però els canvis socials i econòmics foren molt més graduals. Això ocorre amb l'asserviment: abans del feudalisme existien comunitats de pagesos lliures i esclaus, però molts pagesos no eren ni una cosa ni l'altra, sinó «sotmesos» al fisc i a l'alou, alguns dels quals serfs i altres no. La servitud existia independentment de la manca d'adscripció territorial. La servitud, pròpiament, va lligada a la possessió de la terra del senyor,

mentre que la dependència, d'origen vilatà, és típica de la senyoria banal. La distinció bàsica, saber si els conreadors eren serfs o no, està molt mediatitzada per un vocabulari jurídic molt imprecís. El feudalisme, en realitat, era un sistema de captació de rendes, no de liquidació de la propietat camperola, cosa que implicava el manteniment dels drets de propietat dels conreadors i de les seves obligacions com a conreadors, de manera que la imposició del domini feudal no implicava automàticament ni la servitud ni la pèrdua de la propietat pagesa, encara que els afavorís. Finalment, el feudalisme tenia una conseqüència paradoxal: la creació d'espais de llibertat, com ara l'enfranquiment.

«Els antecedents de la remença i els mals usos» (2001) és un repàs documental sobre alguns dels mals usos característics del feudalisme català (cugúcia i àrsia, d'origen judicial, o exarquia i intestia, firma d'espoli i remença, d'origen purament feudal), permet concloure que ni aquests eren els únics mals usos existents ni els únics abolits per la Sentència arbitral de Guadalupe.

«L'estudi serial dels capbreus com a font per a la història agrària» (1983) és un article breu en què es descriu com els capbreus, particularment els de senyoria i renda, poden ser útils per al coneixement de la

societat agrària tradicional, que van de l'estructura de la propietat a aspectes demogràfics i socials, tot passant per la diversitat i l'extensió dels conreus. Això queda il·lustrat amb l'exemple concret del Palau d'Anglesola, del qual s'estudien sis capbreus dels segles XVII i XVIII.

«El règim senyorial català als segles XVI i XVII» (1996) caracteritza el règim senyorial en època moderna com al manteniment d'una sèrie de prerrogatives i fins i tot justícia, però molt modificat. Amb la integració de la noblesa catalana amb la castellana, només senyors de petita entitat gestionaven el règim senyorial català, amb senyories petites i dificultat per a viure de les seves rendes, la qual cosa duia, molt sovint, a la venda de les senyories, que eren adquirides per burgesos o pagesos benestants. En aquest context d'estretor, els senyors s'aferraven a la captació d'una renda que, malgrat la evolució relativament favorable de la pagesia catalana, constituïa una font de captació de renda pagesa sense cap contraprestació.

«El funcionament del règim senyorial català a l'Edat Moderna. L'exemple del Pla d'Urgell» (1990) consisteix en diversos capítols del llibre del mateix títol publicat el 1990. Es tracta d'un text molt llarg, que ocupa la major part d'aquesta publicació, i que hauria de ser comentat a

banda, amb molta més extensió. Una de les aportacions de més interès dels estudis de G. Feliu són les que pretenen aclarir les confusions respecte al règim senyorial català, sorgides de les Corts de Cadis, on es dividia els drets dels senyors en jurisdiccional i *solariego*, i la idea, difosa entre els historiadors, que tota dependència era feudal i estava lligada a la piràmide feudal, sense tenir en compte que a Catalunya la major part de les senyories eren alodials. De fet, Feliu, tot seguint Hinojosa (1990 i 1905, respectivament) prefereix parlar de tres tipus de senyoria: la jurisdiccional, la territorial i la campal. La segona és el nucli del règim senyorial, el seu component bàsic i més distintiu, tot i que hom tendeix a confondre'l amb els altres tipus de senyoria. «La característica bàsica de la senyoria territorial és el domini sobre el conjunt del territori i els homes que hi habiten, un domini lligat a les necessitats de defensa i diferenciat tant de la jurisdicció com de la senyoria campal». Les prestacions pròpies n'eren el fogatge i la quístia.

Les pàgines finals —amb el modestíssim encapçalament de «A l'hora de fer endreça»— resumeixen, d'una manera tan breu com magistral, l'evolució de les societats tardo-romanes, basades en la vall i la vila, fins al feudalisme consolidat baix-medieval i modern. Uns pagesos que

en part eren lliures, veïns i propietaris alodials, i en part subjectes, vilans i àdhuc susceptibles de submissió a la gleba, van assistir al canvi que representaven els esdeveniments polítics i els canvis de domini en una situació molt semblant a l'anterior, potser canviant d'amo, però treballant la terra i pagant unes rendes i unes imposicions que no variaven gaire. Els canvis importants, produïts al cim del sistema, els afectaven relativament poc. Tot i això, la professionalització de la milícia va permetre que una part de la pagesia propietària perdés les seves propietats en benefici del poder militar. Per a la pagesia, sempre sotmesa d'una manera o una altra, però, el problema real va ser la multiplicació de la classe feudal, amb l'augment de les seves exigències i la seva pràctica independència, la qual cosa explica l'aplicació dels mals usos. Això no vol dir que els pagesos haguessin esdevingut serfs, atès que ja n'hi havia, puix que això depèn de la senyoria dominical i no de la feudal. Quant a la remença, l'aspecte realment important seria la capacitat dels serfs de comprar la seva llibertat. Resulta paradoxal que molts pagesos accedissin voluntàriament a la servitud justament quan podien colonitzar terres a Mallorca o València: molts preferien ser serfs amb un millor passar que lliures en una terra estranya i un futur incert. En aquest sentit, llavors, la clau de la

revolta remença recau en el control dels masos rònecs. Però no cal oblidar que els remences eren tot just un terç dels pagesos catalans, de manera que les transformacions agràries i socials experimentades realment van ultrapassar de molt el marc de la Sentència de Guadalupe de 1486. El que cal remarcar són els forats per on els senyors perden el que en definitiva els interessa, que és el control de les rendes, com ara a partir de la millora de la producció i l'arrendament de les rendes senyorials, cosa que permetrà transferir el control rendístic a pagesos enriquits i a elements burgesos.

RICARD SOTO

GIRALT I RAVENTÓS, Emili (dir.); SALRACH, Josep M. (coord.); GUITART I DURAN, Josep (coord. vol.) (2005). *Història agrària dels Països Catalans*. Vol. I: *Antiguitat*. Barcelona: Universitat de Barcelona. 585 p.

Aquest llibre explica l'origen de realitats històriques que s'han mantingut vives durant molts segles del passat dels països de llengua i cultura catalanes. Es fa difícil que ningú, ni cap historiador, pugui entendre aspectes determinats del món agrari català —terme que empraré d'ara en endavant per no veure'm obligat a

dir cada vegada *català, mallorquí, valencià i rossellonès*— sense conèixer com es varen forjar durant el llarg període que va des del neolític, al voltant de cinc mil anys aC, fins al segle VII de la nostra era. Sense oblidar tampoc períodes encara més llunyans en el temps.

Tot el que va succeir al camp català fins al segle XVIII com a mínim, no només es pot considerar en germen, sinó que ja es troba en un estat avançat de configuració durant el llarg període de temps al qual he fet al·lusió. La Catalunya estricta, el Principat, ha estat un país eminentment agrícola fins a la revolució industrial, que va esclatar a mitjan segle XIX. I en altres regions de les quals el llibre tracta àdhuc fins molt més tard. Al mateix temps, la tipologia agrària en tots els seus aspectes fonamentals que es configurà durant els segles estudiats en aquest primer volum de la *Història agrària dels Països Catalans*, no experimentà, des del punt de vista tècnic, cap transformació important fins ben entrat el referit segle XVIII. Aquesta pervivència de les característiques «antigues» del món agrari al llarg dels segles ha estat encara més intensa a València, Mallorca i el Rosselló que al Principat.

Per molt nombrosos que hagin estat els canvis en el sector agrari català —i, evidentment, no només en